

Rendszerváltás

Kérdések a jövőről, 1990–1995

1990 márciusában, a szovjet csapatok kivonulását rögzítő szerződés aláírásakor új problémák tornyosultak a Kárpát-medencében élő magyarság és vezetői előtt. Kérdések, amelyekre a válaszokat az eltelt öt évben sem lehetett egyértelműen megfogalmazni. Inkább újabb kérdéseket állítani.

Átmenet, de hová?

1990-ben bekövetkezett a magyarországi politikai elit lecserélése. De vajon helyes-e ezt azonosítani a rendszerváltással? Vagy inkább csak politikai őrsváltás történt, amely csak része a rendszerváltásnak? Annak leghangosabb és legfeltűnőbb szakasza. A rendszerváltás hosszú történelmi folyamat: a szovjet típusú proletárdiktatúra fokozatos átépítése a plurális demokráciába. A tulajdon, a gazdálkodás, a politikai rendszer területein. Hogy a rendszerváltás mely dátumtól számítható? 1953-tól, a reform kommunisták megjelenésétől, a levert 1956-os felkeléstől, vagy az új gazdasági mechanizmus bevezetésétől, netán 1987-től, vagy 1989-től? Kérdések, amelyekre a választ a történettudomány adatfeltárásai segítenek majd megadni. De mindezek nem lehetnek a rendszerváltás alapkérdései. A rendszerváltás a polgár és az állam között feszülő viszony egészének újragondolására vonatkozó kérdésekkel terhelt. Vajon megőrizhető-e a polgár szociális, egészségügyi biztonságrendszere, amelyet az elmúlt fél évszázad a teljes állami monopólium segítségével épített ki? Mi legyen az állam szerepe az átmeneti időszakban? Vonuljon ki teljesen a gazdaságból? (A 19. századi liberális államtypust követve, amelynek e térségben és Európában ma már alig van hagyománya.) Legyen a századforduló „szabályozó”, vagy netán a második világháború után megerősödő befektető vállalkozó (intervenciós) állama? Igaz, hogy e vagy másik doktrína teljes érvényesítése a „recept”? És mit kíván a nép? És mit kíván a szép eszmék mellett a gyakorlat? Nincs hazai tőke, s ha nem jön a külföldi, akkor „ki fektessen be”? Ismét az adófizető polgár pénzéből gazdálkodó költségvetés? Az állam? Nemes eszmények és a realitás ütköznek. Ismét. Egyáltalán: átmenet, de „hová”? Rendszerváltás, de milyen rendszerbe? Mennyire ismeri ki magát a politikai adminisztráció élén álló elitesoport a működő nyugat-európai vagy amerikai társadalmi rendszerekben? És mennyire a korábbi magyarországi hagyományokban? Állami (kormányzati) erőszak segítségével „államtalanítani” egy sok évszázada államközpontú szokásrendszert, vagy inkább az alulról szerveződő új formákat segíteni erőre, segíteni, hogy átdolgozzák a társadalom munkaszervezetének egészét? Egyáltalán: van-e értelme még oly racionális eszméket is követni, ha közben az, akinek érdekében mindez történik, ezt már nem éri meg? Megannyi kérdés.

Nyitott állam keletre-nyugatra

1990-ben végleg szétszakadtak a magyarságot a világtól elzáró katonai, politikai és gazdasági abroncsok. 1990–95 között mind a konzervatív, mind a szociális-liberális kormányok aktív Európa-politikával igyekeztek az államszervezetet ismét összekapcsolhatóvá tenni az európai politika, illetve a gazdasági és szellemi világpiac intézményeivel. Ahogy ez történt minden, a magyar állam népeinek gazdagodó korszakában.

Folytatás a 29. oldalon

TARTALOM

● Glatz Ferenc: Rendszerváltás. Kérdések a jövőről, 1990–1995	2
FIGYELŐ	
● Hatházi Gábor: Attila és a nyugati világ	3
● Gazdag László: Az emberré válás	6
ÉLETUTAK	
● Varga J. János: Mehmed Csolak bég és a magyar főurak	9
LEXIKON	
● Gergely Jenő: Egyházak a 18. században	12
ÉVFORDULÓ	
● Dietmar Neutatz: Hatvanéves a moszkvai metró	14
GLÓBUSZ	
● Borhi László: Az USA államszerkezete	17
GLÓBUSZ	
● Burucs Kornélia: Prostitúció Magyarországon	20
● Burucs Kornélia: Az „ügi”	21
KÖZÖS DOLGAINK	
● Sipos Péter: Rákosi Mátyás és a kisebbségi magyarok	22
KALÁSZATOK	
● Benkő Samu: Erdélyi magyar püspökök javaslata	28
MŰHELY	
● Stark Tamás: A magyar zsidóság a vészkoraszak után	30
NYÍLT TÉR	
● Pölsökei Ferenc: A miniszterelnökök jogállásáról	33

Címlapunkon: „A rabszolgák a szabadságerért.” Amerikai polgárháború Észak és Dél között. Lásd cikkünket a 17. oldalon!

História

Szerkesztő: GLATZ FERENC

A szerkesztőség munkatársai:
**KERTÉSZ ISTVÁN, SIPOS PÉTER,
SZAKÁLY FERENC, VÖRÖS KÁROLY**

**Munkatársak: Demeter Zsuzsanna (kép),
Stemlerné Balog Iлона (kép), Kovács Éva (szöveg),
Horváth Imre (számítógépes tördelés)**

Felelős kiadó: História Alapítvány
Elnök: Niederhauser Emil
Szerkesztőség: 1014 Budapest, Úri u. 53.
Telefon: 156-0457 Levélcím: Pf 9. Bp. 1250
A História Alapítvány bankszámlaszáma:
501-012539-4 OTP Bp., I. Ker. Alagút u. 3.

Szedés, tördelés: MTA TTI Kiadványcsoportja
Vezető: Burucs Kornélia
Készült a Veszprémi Nyomda Kft-nél
Veszprém, Órház u. 38.
Felelős vezető: Fekete István igazgató

Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál és a Helírnél, 1900 Budapest, Lehel u. 10/a közvetlenül vagy postautalványon

Megjelenik évente tízszer.
Előfizetési díj: 1 évre 500 Ft
Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat
Budapest, Pf. 149. H-1389

HU ISSN 01392409. Index: 25384

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

Rendszerváltás. Kérdések a jövőről, 1990–1995

Folytatás a 2. oldalról

A különböző szerződések dokumentumait lapozgatva ismét félretelhetetlenek a kérdések. Vajon mennyire lesz képes a nyugat-európai fejlett ipari társadalmakra szabott Európai Unió annyit változtatni közösségének szerkezetén, hogy abban megtalálhassák számításait Európa keleti felének társadalmi is? A szervezet készülő reformja során máris tudomásul vették Nyugat-Európában: itt nemcsak az elmúlt öt évtized intézményeit, annak kihatásait kell felszámolni vagy átalakítani. Egy évszázadok óta másként szerveződött régió természeti, emberi adottságait, másként fejlődött etnikai, vallási közösségeket, szokásrendszereket kell újra befogadnia Európának. Vajon mennyiben kell a kormányzati adminisztrációknak is segíteni a keleti agrárgazdaságok átépítését, vagy kell azt a magángazdaság spontán piacmechanizmusaira hagyni? Vajon elkerülhetetlen, hogy a hátrányból induló magyar – és általában a kelet-európai gazdaságok – kiegészítő szerepre vállalkozzanak? Vagy mennyire képes a hazai kormányzati és értelmiségi elit megtalálni azokat a termelési ágazatokat, amelyek a világpiacon versenyképessé tehetik a honi gazdálkodást, és ezzel az itt élő polgárokat? Megtalálni – az elmúlt rendszer kritikáján túl, amelyből sokat hallottunk 1990–94 között – most már a „kitörési pontokat” is?

Magyarországnak nyitott országnak kell lennie, nyugatra, keletre egyaránt. Magyarázható történelmileg, miért volt egyoldalú a vonzódás 1990 után a nyugati területek iránt. De vajon vezethetik-e „ideológiai” szempontok a kormányzati elitet, amikor a társadalom életképességének, gazdasági ereje újratermelésének kell érvényt szereznie? Vajon nem estünk-e ugyanabba a hibába, csak éppen más előjelű hibába, mint estek az 1945 utáni politikai elit tagjai? Vajon a magyar állam évezredes közvetítő szerepe nem kínál tanulságokat a jövőre nézve is, amikor helyünket keressük a világban? És Európa? Vajon nem fogja módosítani az Európa-víziókat a Szovjetunió összeomlása? És a tervezett vám- és pénzügyigazgatási kereteket nem fogja módosítani az utóbbi évtizedben felgyorsult világpiaci átrendeződés? Éppen az informatika és termelészervezés újabb forradalma mennyire fogja tovább lazítani a területi-igazgatási rendszerek (az államok) gazdaságot szabályozó erejét? Nem jelenti mindez azt, hogy Magyarországnak fűrgébben kellene keresnie az Európán és a hagyományos keresztény-zsidó kultúrkörön kívüli lehetőségeket is?

Szomszédaink, kisebbségeink, területi-igazgatási rendszereink

Egyáltalán: kinek az Európáját építjük mi? Az államok, a nemzetek, a polgárok Európáját? Az alapelv csakis a szabad polgárok Európája lehet – gondoljuk mi, a szellem szabadságához ragaszkodó értelmiségiek. De nem tagadhatjuk: a kontinens egyik fejlődésbeli sajátossága éppen etnikai, felekezeti sokszínűsége s az ezek mögött mélyen rejlő kollektívumok s az általuk hordozott szokásrendbeli tarkaság. Életprogramok sokszínűsége. Amelyet szabadgondolkodó soha nem kívánhat szellemi uniformisba öltöztetni. A Kárpát-medence kis nemzetei mind-mind csodálatos sokszínűséget kölcsönöztek annak a kultúrának, amely itt együtt élve fejlődött. Azoknak az állam-

szervezeteknek, amelyek keretében éltek. Államalkotó volt a Magyar Királyságban nemcsak a magyar, de a szláv, a román, a német, a cigány, a zsidó. Minden polgár, ki szorgosan törte a bozótot, termelte, építette, igazgatta a településeket. Függetlenül attól, milyen felekezethez, etnikumhoz számította magát. Ugyanígy az 1920 után kialakult Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában. Tagadni ezt számunkra értelmetlenség. Nem is kérdésben fogalmazunk. Azt már inkább: vajon nem kellene nagyobb figyelemmel fordulni azon európai területek történelme és jelen-megoldásai felé, ahol a kis népek területi-igazgatási egységeiket (államaikat) nem az etnikai elvek szerint rendezik? Ahol tudomásul vették: ha nemzeti szállásterület és területi-igazgatási egység nem esik egybe, akkor ennek megfelelően kell alakítani az igazgatási rendszert. Nem lebecsülni a kisebbségi nemzeti kultúrát (mint történt az 1867–1918 közötti, majd az 1945–90 közötti államrendszerben). Nem mereven nemzetállamokban gondolkozni (mint történt 1920–1990 között). Nem is területrevíziókkal (1938–1942 között), vagy kitelepítésekkel (1945–49) kísérletezni. Figyeljük jobban a skandináv, a Benelux-államok fejlődését. Nem kellene-e határozottabban a közép-európai kis népek sajátos államszervezési formáit keresni? Föderációkat? Államközösségeket? Ahogy a 14. század óta mindig is élt ez a törekvés a térség politikai vezetőiben. Olyan területi-igazgatási szervezetek létrehozására, amelyeknek keretében az itteni kis kultúrák szabadon szerveződhetnek államhatártól független közösségekben. Maradnak hasznos adófizető polgárai jelen államuknak, de kultúrnemzeti szinten részei a szomszédos anyanyelvi közösségeknek. Asszimilálódnak, disszimilálódnak kedvük szerint.

1989–95 között több történt a trianoni sokkhatás feldolgozásáért, mint a megelőző 70 esztendőben. Mi, magyarok csak a demokráciákban felszakadt magyarelles eseményeket látjuk, a marosvásárhelyi (1990), a pozsonyi (1992) konfliktusokat, a nyelvtörvénytervezet, az iskolarendszer-tervezet diszkriminációját. De lépünk-e megfelelően kidolgozott és végiggondolt tervekkel mi magunk szomszédaink elé? A magyarság 1541 után három államterületen élt másfél évszázadig. Utána újabb évszázadokig vezető rétege a területek újraegyesítéséért harcolt. Átmeneti sikerrel 1867–1918 között. A most is több államkeretben élő magyarság ilyen jövővel már nem számolhat. Jobban egy Európai Közösség vagy egy regionális igazgatási keret kialakulásával, ahol szabadon közlekedhetnek a nemzeti kultúrák. De vajon teszünk-e mi is eleget, hogy a magyarországi kisebbségek szintén „élő nemzetek”-ként éljék meg ezt az eljövendő kort? Vagy azért, hogy ezt a várt kort az itt élő polgárok ne szociálisan végképp elszegényedve éljék meg. Tévedés azt hinni: ez csak a humánium, a nemzethez tartozás szabadságának kérdése. Mert ez jelenti a munkaerő, a tőke, a vállalkozó kedv, a szakértelem szabad és igények szerint szabályozott áramlását is.

A politikai rendszer

1990-ben a rendszerváltás – évtizede vagy évek óta tartó? – első szakasza lezárult: a proletárdiktatúra intézményrendszere felbontatott, az új demokrácia gazdasági, politikai, szervezeti és emberi kulturális feltétele megalapoztatott. 1990–94 között, a második szakaszban a folyamat visszafordíthatatlanná vált. Működő többpártrendszer, demokratikus választások, szabad

tulajdonlás, a piacmechanizmusok mind erősebb érvényesülése. A következő évtized már egy új Magyarország kifermálásának lehet a kora. Igaznak látszik, hogy a rendszerváltás harmadik szakaszában a fejlődés gazdasági alapjai a legfontosabbak. De a rendszerváltás valóban kizárólag közgazdasági vitakérdés? Azon belül is az állami költségvetés vitája? De: vajon az átmenet társadalmi és gazdasági megrázkódtatásait el lehet-e kerülni Kelet-Európában a nyugat-európai kormányzati modellek teljes lemásolásával? Vagyis törvényhozó hatalom (parlament), végrehajtó hatalom (kormányzat) és polgár (illetve pártjai) között nem szorul-e további finomításra az 1990-ben készen kapott minta? 1990–95. évek tanulságainak sora téteti fel a kérdéseket. A pártok alapjaiban – és teljesen érthetően – az 1990 előtti korszak politikai pólusainak a termékei. A magát keresztény-nemzeti vagy csak polgárinak nevezett erő, ugyanúgy, mint a magukat polgári liberálisnak nevező pártok, a szovjet rendszer által tagadott értékrendek alapján szerveződtek. Az ellenzékben nőttek fel. De más kormányozni és más lakásokon, sátrakban politizálni. Nem ők tehetnek e hátrányokról, hanem egy rendszer, amely őket idekényszerítette. Vajon lesz-e a következő években modern konzervatív párt, az 1948 előtti keresztény-nemzeti és népi értékeket követő mozgalmakból? Vajon lesz-e valóban liberális párt az 1948 előtti polgári radikális és városi liberális értékeket eszményül választó mozgalmakból? És sikerül-e a volt egypárt reformálásának hevében kialakult szocialistáknak egy korszerű, európai szintű szocialista pártot kifermálni? A világra nyitott, korszerűsödni képes államszervezet nem nélkülözheti a liberális alapelveket. Az átmenet társadalmi nehézségei és a munkavállalói érdekeket előnyben részesítő századvég nem lehet életképes szocialista államszervezési normák nélkül. És ahogy az európai népi kulturális sokszínűség hagyománya élteti az európai konzervatív pártokat, így nem élhet ezek nélkül a mi térségünk sem. De egyáltalán: valóban apparátus-pártokra van szükségünk az ezredfordulón? Amelyek eredményességét már Nyugat-Európában is oly élénken kétségbe vonják? A választásokon személytelenné váló pártlistákra? Ami a polgártól oly annyira eltávolítja a törvényhozó és végrehajtó hatalmat? Konzolidált időszakban a választalan lehet egyértelmű, de az átmenet szociális viharai a kérdőjel jogos. De amíg felnőnek a pártok melletti hozzáértő csoportok – évtizedekig –, addig is kell kormányozni. S azt megtanultuk a szovjet rendszer kritikáján: kormányozni nem jelenthet csupán hatalomgyakorlást, hanem a közösség szakszerű irányítását is...

A társadalom és elitje

A rendszerváltás szakaszai nyomon követhetők az elérhető történelmi forrásanyagból. De milyen rendszerváltás zajlik le a gondolkodásban? Csak szavazataikat ismerjük a millióknak, az erősebb természetű csoportok tüntetéseit. Mi megy végbe a fejekben? Erről forrásanyagaink keveset beszélnek.

Vajon mi történt 1990 óta annak érdekében, hogy a térség – s így Magyarország – munkaerő-színvonala ismét a világ élvonalába emelkedjék? Pillantsunk vissza néha. A középosztályok veszteségeire. A zsidóság kipusztításával elveszett a magyar közvetítő kereskedelem, a pénzvilág, a magántisztviselő réteg legdinamikusabb eleme. A hagyományos keresztény középosztály adminisztratív kiszorításával az államigazgatási, a

szakigazgatási adminisztráció évszázados tapasztalat-öröksége. Azután az ipari-paraszti munkásrétegek. A „svábok” kitelepítésével kiűzték a magyar mezőgazdaság kétszáz éve közművelésben dolgozó szászait. A lázas szemű radikális forradalmárok kulákhajzája a több száz éve izmosodó élelemtermelő, vállalkozó paraszti kis- és középbirtokot. Majd ugyanők tették tönkre a magyar iparos-társadalom gerincét, a legendisztikus „százézet”, a képzett, európai szinten termelni képes szakmunkás társadalmat „munkásarisztokrata”- és „szocdem”-ellenes politikájukkal. Magántisztviselő, állami szakigazgatási középosztály, falusi-városi vállalkozó évszázada alakult, átörökített szokásrendszereinek kipusztítása a nemzetből. Mennyire ismertük fel veszteségeink mindannyiunkat sújtó voltát, s a pótlás állami feladatait? A kemény, céltudatos munkára, szakértelemre indító képzési, továbbképzési rendszer szükségét? A felzárkózás elsőrendű feltételét.

A nyitott állam világpolgári magatartást kíván, amely a reformkori kezdetek után terjedt át az értelmiségi elitől a paraszti és munkástársadalomra a századfordulón. Sokfelé tájékozódni akaró, etnikai, vallási sokféleséget toleráló polgári magatartást. Amit elsorvasztott az 1920 utáni nemzetállami, majd az 1945 utáni politikai-regionális elzárkózás. Mozsorientált, erejét próbáló embertípus, amelyet feledésbe taszított a mindenben gondoskodásra vállalkozó államtúlsúlyos politikai rendszer. Nem a Trianon előtti kor iránti történelmi nosztalgia téteti fel e kérdéseket, hanem a chip-korszak „korparancsa”. A romantikus előjogokat magának követelő nemzeti magatartással, majd a kétségbeesés sérelmi nemzeti magatartásával szemben egy önbizalmát visszanyerni akaró szorgos polgári nemzeti magatartás.

A szovjet korszak hozamát, kárait még hosszan fogják taglalni. Remélhetően ráirányul a figyelem: e rendszer legnagyobb kártevése a nemzetben az emberanyag-színvonal lerontása volt. A magyar reform egyik legnagyobb vívmánya éppen az, hogy az elitkultúrában virágba szökkenette a színvonal-emelkedést. Amit most, 90 után, néha értelmetlen akciózásokkal kiostáltnak. Pozicionális rivalizálásból. És értelmetlen módon nem vállalkoznak a közép és alsó szint emelésére. Az igényesség növelésére. Mert mindez „magától” nem fog bekövetkezni. Ahogy azokban a társadalmakban sem következett be, melyek automatizmusait most átültetni hirdetik sokan.

A rendszerváltások a 10–11. századtól vissza-visszatérően az elit távolba tekintő politikájával kezdődtek. De a rendszerváltás mindannyiszor megbicsaklott, sőt visszarendeződés következett be, ha az elit a közösséggel az új intézményeket elfogadtatni nem tudta. És nem figyelt az új közösségi magatartás kifermálására. Amikor a polgárok is érzik: itt nem az eszmék megvalósításáért, hanem a közösség tagjaiért, az egyszer megélhető élet színvonaljavításáért történik minden.

*

Rendszerváltás a fejekben. Nemcsak az egyszerű polgár, de az elit gondolkodásában is. Akik végzik a közösség politikai, gazdasági adminisztrációját, írják, szerkesztik hírközlési műsorait, írják történelemkönyveit.

GLATZ FERENC